

Stav lesů v ČR z ekologické perspektivy

<http://sweb.cz/diskuse.lesy/>

V roce 2006 probíhá diskuse nad Národním lesnickým programem II (NLP). Dokument směřuje k úpravě strategie přístupu k našim lesům. Je založen na třech základních principech – skupinách funkcí lesů: ekonomické, ekologické a sociální. Volně je vymezeno 12 věcných cílů, v jejichž rámci jsou hledána opatření ke zlepšení současného stavu. Jako biologové bychom se chtěli zapojit do diskuse především nad skupinou ekologických cílů, z nichž klíčovým je pro nás cíl 7. Ochrana a obnova biologické rozmanitosti lesů.

Biologická rozmanitost je v NLP charakterizována jako „variabilita všech žijících organismů i ekosystémů, jejichž jsou žijící organismy součástí“. Význam vysoké biologické rozmanitosti spočívá podle NLP v udržování stability ekosystémů. Jako hlavní příčina snížení biologické rozmanitosti našich lesů je identifikován dlouhodobý trend ke stejnověkým kulturám převážně jehličnatých dřevin. Jako způsob ochrany biologické diverzity / stability lesních ekosystémů je definováno zachování člověkem co nejméně ovlivněných porostů, které bychom mohli označit za „původní“; důraz je kladen také na systémy ochrany přírody, zejména soustavu Natura 2000, a porosty nebo území s výskytem autochtonních populací dřevin.

Výše uvedené způsoby ochrany biodiverzity lesa jsou zcela relevantní a plně je podporujeme. Nelze je však aplikovat paušálně, protože zachování biologické rozmanitosti střeoevropských lesů nespočívá pouze v přibližování přírodním procesům. V našich podmínkách jsou téměř všechny lesy kombinací přírodních prvků a procesů a dlouhodobých vlivů člověka. Především u člověkem dlouhodobě ovlivňovaných lesů nížin vede absence managementu prokazatelně ke změnám prostředí majících za následek úbytek biodiverzity. Termíny „přírodní“ a „původní“ je třeba uvažovat v co nejširším smyslu a kontextu – ve střeoevropských podmínkách je totiž nelze zúžit na působení přírodních prvků a procesů s vyloučením vlivů člověka.

Biodiverzita některých významných lesních stanovišť se kvůli snížení intenzity přímých zásahů v posledním půlstoletí prokazatelně snížila. Kromě požadavku na snížení intenzity přímých zásahů (např. odvodňování lesních pramenišť, výsadba stanovištně nepůvodních dřevin) je podle našeho názoru třeba v určitých případech usilovat naopak o zavedení specifických způsobů obhospodařování (např. výmladkové hospodaření). Celkově vidíme čtyři okruhy, které navrhujeme vzít v potaz, chceme-li udržet biologickou hodnotu lesů:

1. Vymizení tradičních způsobů využívání lesa nižších poloh.
2. Odvodňování lesních mokřadů.
3. Zalesňování cenného bezlesí.
4. Zavádění geograficky nepůvodních dřevin

1. Vymizení tradičních způsobů využívání lesa nižších poloh

Už od pravěku byly lesní ekosystémy intenzivně využívány lidmi jako zdroj paliva a další biomasy. Zvláště významné byly tradičně provozované hospodářské aktivity v hustě osídlených oblastech nížin a pahorkatin; uvědomělý lidský vliv však často sahal vysoko do hor (např. milíře, lesní pastva). Mezi poměrně intenzivním využíváním lesů v minulosti a biologickou rozmanitostí lesů obecně existuje souvislost. Systémy využívání lesa byly v různé míře promyšlené a regulované, což platí zvláště pro hustěji obydlené oblasti kolem velkých

řek (střední Čechy, jižní a střední Morava). Jedním z podstatných důsledků bylo dlouhodobé ovlivnění druhové a prostorové skladby lesních porostů. Kromě horských oblastí, které začal člověk více ovlivňovat patrně až od středověké (případně raně novověké) kolonizace, se asi nikde nedá hovořit o čistě přírodních lesích už po několik tisíc let. **Les, tak jak ho známe, je společným „produktem“ přírodních prvků a procesů a hospodářských intervencí člověka.**

K nejdůležitějším a nejsystematičtěji prováděným typům tradičního hospodaření patří lesní pastva, hrabání steliva pro dobytek, osekávání stromových výmladků jako kvalitní píce pro dobytek, poláření a travaření. Les byl, podobně jako dnes, zdrojem dřeva. Nejvíce bylo potřeba palivové dřeviny, které se získávalo plánovitým pařezovým hospodařením („těžily“ se pařezové výmladky). Všechny tyto způsoby obhospodařování lesa vedly k redukci druhů zapojených, stinných a vlhkých „klimaxových“ lesů a k podpoře druhů adaptovaných na světlé a řídké lesy s režimem častého narušování, které se v současných podmínkách stáhly především na lesní okraje. Těmito tradičními metodami byly lesní porosty nížin obhospodařovány téměř do poloviny 20. století.

V současné době, po upuštění od některých v současnosti překonaných způsobů obhospodařování lesů, se však lesy nížin a pahorkatin mění v zapojené, sukcesně pokročilé stinné lesy. Tyto procesy nám sice poskytují cennou informaci o přirozeném vývoji a fungování daných typů lesa, světlomilná, druhově bohatá společenstva ale mizí. Mezi lesní společenstva, jejichž struktura a druhové složení závisí v našich podmínkách na hospodářských zásazích člověka patří i některé prioritní biotopy podle směrnice 92/43/EHS o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin („Směrnice o stanovištích“), jedná se zejména o tyto:

- karpatské a panonské dubohabřiny (L3.3 a L3.4)
- xerothermní panonské doubravy (L6.1)
- „stepní“ eurosibiřské doubravy (L6.2–L6.5)

Management těchto stanovišť by podle Směrnice měl směřovat k zachování přirozené skladby bylinného patra, a v odpovídajících případech udržení příznivého vodního režimu. Nicméně také zachování biodiverzity, ne-li přímo existence mnoha „neprioritních“ stanovišť jako kyselých doubrav, hercynských dubohabřin, je závislé na hospodaření.

Na tradičně intenzivně obhospodařované světlé lesy v nižších polohách je dále vázána řada druhů, které jsou kriticky či silně ohrožené dle národní legislativy nebo to jsou druhy chráněné mezinárodními dohodami. Příklady takových druhů lze nalézt v různých taxonomických skupinách jako jsou houby, rostliny (např. zvonovec liliolistý *Adenophora liliophora*¹), brouci, motýli (např. hnědásek osikový *Euphydryas maturna*²), drobní savci, ptáci. Některé z těchto druhů se přitom vyskytují v lesních společenstvech, které na intenzivním managementu samy závislé nejsou (bučiny, lužní lesy), ale udržení populací vzácných druhů podobné zásahy vyžaduje.

Doporučení: Jediný možný způsob ochrany druhů a společenstev vázaných na tradičně obhospodařované lesy je obnovení specifických typů managementu. To je ovšem často v rozporu se současnou lesnickou legislativou (např. hrabání steliva a pastvu dobytek zákon o lesích zakazuje). V odůvodněných případech – při ochraně druhů chráněných mezinárodními dohodami, druhů silně nebo kriticky ohrožených dle národní legislativy ČR či ve vybraných maloplošných chráněných územích – je tedy potřebné, aby lesnická legislativa umožňovala zavedení tradičních typů hospodaření za účelem zachování diverzity organismů a společenstev.

¹ http://stanoviste.natura2000.cz/index.php?page=rostlina_detail&RostlinaID=20

² http://stanoviste.natura2000.cz/index.php?page=zivocich_detail&ZivocichID=145

Zároveň je třeba osvětou působit na vlastníky lesů, kterými jsou v dotyčných případech často drobní soukromníci. Ti by mnohdy rádi využívali své lesy jako zdroj palivového dřeva, avšak při současných zákonech stanovených dobách obmýtí mívají tendenci zákon nedodržovat. Řešením by bylo v přesně vymezených případech povolit i libovolně krátkou dobu obmýtí, za použití předepsaných metod těžby a ostatního využívání lesa (například přepásání domácimi zvířaty).

V neposlední řadě je třeba osvětou působit i na širokou veřejnost, včetně úprav v osnovách ekologické výchovy na základních a středních školách. Současný obecně rozšířený „pasivně konzervátorský“ pohled na ochranu lesa, který klade důraz na ochranu přirozených procesů a s tím spojenou minimalizaci vlivu člověka v chráněných lesních porostech, je třeba rozšířit o paralelní pohled „aktivně managementový“, který bude vysvětlovat, proč jsou za určitých podmínek určité typy hospodaření v lesích z hlediska ochrany přírody stejně legitimní a smysluplné jako ponechání lesa přirozenému vývoji.

2. Odvodňování lesních mokřadů

Zatímco odvodňování zemědělské půdy patří ve většině případů minulosti, v lesních porostech se s ním setkáváme nadále i přesto, že lesním zákonem je narušování vodního režimu zakázáno. Odvodnění rašelinišť a pramenišť ohrožuje jejich přirozenou dynamiku a způsobuje zánik stanovišť, která se často udržela v bezlesém stavu po celou dobu holocénu. Tato stanoviště jsou refugiem pro řadu druhů různých taxonomických skupin, které představují relikty dřívější bezlesé krajiny. Řada těchto druhů dnes patří mezi vzácné či ohrožené.

Odvodněním rašelinišť či pramenišť dochází ke změnám jejich vodního režimu. Tyto změny umožňují růst lesa, který znemožňuje další existenci druhů vázaných na bezlesí. Procesy změn vodního režimu lze také uměle uspišit výsadbou dřevin na podmáčená stanoviště (viz bod 3 tohoto vyjádření). Kromě toho, že podmáčená stanoviště hostí řadu vzácných a ohrožených druhů organismů, jsou také cenným zdrojem informací o vývoji naší přírody. Odvodnění způsobuje rozklad rašelinných vrstev (humolitů), a tím dochází k trvalé ztrátě této nenahraditelné informace.

Doporučení: Je nutné zabránit dalšímu odvodňování pramenišť a rašelinišť na lesním půdním fondu a za prioritní funkce lesa považovat retenci vody a ochranu humolitů se souvisejícími biologickými společenstvy. Prameniště by bylo vhodné, podobně jako je tomu v případě rašelinišť v současném zákoně o lesích, zařadit do kategorie lesů ochranných. Možností je také jejich zařazení do kategorie lesů zvláštního určení se zvýšenou funkcí půdoochranou a vodoochranou či do lesů potřebných pro zachování biologické rozmanitosti.

3. Zalesňování cenného bezlesí

Lesní hospodaření se vztahuje na lesní půdní fond, který ovšem kromě lesních porostů zahrnuje i některé menší nelesní plochy. Tyto nelesní plochy jsou často velmi cenné, protože hostí reliktní nelesní společenstva a druhy, které na takových lokalitách měly šanci přežít celý holocén se všemi klimatickými cykly a výkyvy. Takové lokality také často představují velmi hodnotná centra biodiverzity nelesních organismů v okolní krajině.

Při převádění nelesních pozemků na lesní půdní fond je dále třeba věnovat zvýšenou pozornost biologicky cenným lokalitám jako jsou vlhké louky, suché stráně, meze, mozaikovitě porosty křovin apod. a nepřipustit jejich zalesnění. To platí nejen pro níže

položená území. V příhraničních podhorských oblastech byl tento trend silný po druhé světové válce, kdy po odsunu většiny obyvatelstva byly velké plochy luk a pastvin zčásti zalesněny smrkovými monokulturami; tuto praxi lze občas pozorovat i v současné době. Kromě snižování biologické hodnoty lokalit se tak negativně a bohužel zřejmě nevratně mění krajinný ráz.

Doporučení: Na lokalitách biologicky cenných bezlesí by mělo být zcela vyloučeno umělé i samovolné zalesnění, které vede k potlačení nelesní světlomilné vegetace a na ni vázaných organismů, zejména bezobratlých. Prostředkem je změna dotační politiky – zredukování zbytečně velkorysých finančních dotací na zalesňování nelesní půdy, což uměle zvyšuje zalesňovací úsilí i na lokalitách potenciálně využitelných jinak. Takto uvolněné prostředky navrhuje směřovat do environmentálních programů, které mají péči o druhovou skladbu nelesních stanovišť a přírodě blízké hospodaření v náplni.

4. Zavádění geograficky nepůvodních dřevin

Biodiverzita v lesním ekosystému je závislá vedle abiotických faktorů také na vzájemném fungování vztahů mezi organismy. Bylo několikrát potvrzeno, že jednoznačně negativní vliv má na funkci ekosystému šíření kompetičně silných invazních organismů. Podle směrnice 92/43/EHS o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin lze v tomto ohledu mezi nejohroženější typy lesních přírodních stanovišť zařadit takové, které jsou vzhledem ke svému často fragmentárnímu výskytu vystaveny právě takovému ataku samovolně invadujících organismů. Tyto biotopy jsou decimovány také záměrnou výsadbou exotických dřevin vysazovaných ať v minulosti nebo v současnosti. Jako nejohroženější biotopy se zde jeví biotopy označované v rámci směrnice jako prioritní. Patří mezi ně smíšené jasano-olšové lužní lesy (kód L2.2 podle Katalogu biotopů ČR, Chytrý a kol. 2001) a měkké luhy nížinných řek (L2.4), kde hrozí výsadby hybridních populací topolů (nejčastěji *Populus × canadensis*), dále dubohabřiny (karpatské dubohabřiny L3.3, panonské dubohabřiny L3.4) a suťové lesy (L4), kde mají nebo mohou mít negativní vliv výsadby *Quercus rubra*, *Pseudotsuga menziesii*, *Abies grandis* a např. samovolné šíření *Aesculus hippocastanum*. Teplomilné doubravy (L6) jsou invadované *Pinus nigra* a *Robinia pseudacacia*. Smrčiny (L9.2A) mohou být lokálně ohroženy neuváženou introdukcí geograficky nepůvodní *Pinus mugo*, *Picea pungens* podobně jako rašelinné lesy (skupina typů L10.1-L10.4). Neprioritní, zato rostlinnými invazemi velmi ohrožený je biotop suchých borů (L8) zasažený šířením borovice vejmutovky (*Pinus strobus*).

Zákon 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů, stanoví, že rozšíření geograficky nepůvodního druhu je možné pouze s povolením orgánu ochrany přírody, ale toto neplatí (§ 5 odst. 4 zákona) pro nepůvodní druhy rostlin v rámci hospodaření podle schváleného lesního hospodářského plánu nebo vlastníkem lesa převzaté lesní hospodářské osnovy. V kontrastu s tím je na jednu stranu dbáno na přísnou kontrolu původu sazenic domácích dřevin, kdežto vlivu geograficky nepůvodních dřevin není věnována stejná pozornost.

Doporučení: Česká republika je povinna zajistit ochranu prioritních biotopů, a to i před nežádoucími vlivy jako je záměrné zavádění a šíření geograficky nepůvodních dřevin. Je proto žádoucí omezit výsadbu geograficky nepůvodních dřevin v lesích všech kategorií (zejména lesích zvláštního určení a ochranných) pouze na specifické případy. Otázkou zůstává omezení výsadeb modřínu opadavého (*Larix decidua*) v hospodářských lesích, jehož původnost na většině území ČR je sporná, ale je s úspěchem využíván jako přípravná dřevina.

Těmito specifickými případy (po vyčerpání možnosti použít náletové dřeviny apod.) je míněno např. krátkodobé zalesnění holin po kalamitní těžbě nebo pro okrasné účely. Vždy ale musí být dbáno na zamezení šíření těchto rostlin do okolí. Je také nutné v připravovaném zákoně o lesích definovat geograficky nepůvodní dřeviny a jejich rajonizaci a vyvolat potřebu novelizace zákona 114/1992 Sb. ve vztahu k připravovanému zákonu o lesích. V zákoně 114/1992 Sb. chybí také vyvození trestní zodpovědnosti v případě nedodržení zákonných opatření.

Závěrem: Tímto textem a navazujícími aktivitami jsme se pokusili upozornit na aspekty ochrany biodiverzity lesních společenstev, které byly dosud diskutovány velmi málo. Nikterak si nečiníme nárok na úplnost a uznáváme také potřebu jiných opatření na ochranu lesa (např. přibližování porostů přirozenému stavu, zákaz vápnění apod.) a uznáváme také význam některých novodobých managementových zásahů (např. holoseče rozumného rozsahu v odůvodněných případech) nebo přirozených jevů (spontánní sukcese) pro biodiverzitu. Vysoké druhové diverzity je možné dosáhnout pouze kombinací různých přístupů k managementu lesa a jejich vhodných aplikací v konkrétních podmínkách. Pro biodiverzitu je přitom velmi důležité prostorové měřítko, na kterém se různé managementy uplatňují a historický kontext (tradice hospodaření v daném území). Z tohoto pohledu mohou být velmi škodlivá paušálně uplatňovaná řešení, zejména pokud jsou podpořena nevhodnou dotační politikou. Přes výše řečené se domníváme, že některé činnosti mají natolik negativní dopad na ekosystémy jako celek, že by měly být ošetřeny téměř bez výjimky (jako příklad může sloužit zákaz pěstování geograficky nepůvodních dřevin a odvodňování lesních pramenišť).

29. 6. 2006

Autorský kolektiv:

Mgr. MgA. Radim Hédl, PhD. ¹⁾

RNDr. Petr Petřík ²⁾

Ing. Karel Boublík ²⁾

Mgr. Martin Konvička, PhD. ⁵⁾

Martin Kopecký ³⁾

Mgr. Jaroslav Vojta ³⁾

Mgr. David Zelený ⁴⁾

¹⁾ Botanický ústav AV ČR, oddělení ekologie Brno, Poříčí 3b, 603 00 Brno

²⁾ Botanický ústav AV ČR, Zámek 1, 252 43 Průhonice

³⁾ Katedra botaniky PřF UK, Benátská 2, 128 01 Praha 2

⁴⁾ Ústav botaniky a zoologie PřF MU, Kotlářská 2, 611 37 Brno

⁵⁾ Entomologický ústav AV ČR, Branišovská 31, 370 05 České Budějovice